

CÂMPUL LEXICO-SEMANTIC AL „SPAȚIULUI” ÎN MENTALUL ROMÂNILOR

Valeria SAVCA, *drd.*,

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți

Coordonator științific: **Lilia TRINCA**, *dr., conf. univ.*

Abstract: *This material has as its object the lexico-semantic field of the space. Being one of the most important fragments of the etnolingual image, it reflects the way of life, the traditions and the peculiarities of the national culture. The reconstruction of the semantic lexico field of space would allow the revelation of the way space is perceived in the mind of the Romans.*

Keywords: *mentality, space, place, lexico-semantic field, component analysis.*

Materialul de față are ca obiect de cercetare câmpul lexico-semantic al spațiului. Deși spațiul intră în șirul categoriilor fundamentale ale filozofiei, fizicii și ale altor științe, configurarea câmpului lexico-semantic al spațiului în limba română permite relevarea modului de percepere a spațiului, a unităților lexicale ce fac parte din acest câmp. Fiind unul din cele mai importante fragmente ale imaginii etnolinguale, acesta reflectă modul de viață, tradițiile și particularitățile culturii naționale. În acest context, Ana Munteanu menționează: „*Comportamentul uman, inclusiv cel lingvistic, se desfășoară sub influența fragmentelor de spațiu și timp, care-i reprezintă cadrul existențial*” [6, p. 11].

Cea mai articulată teorie a spațiului cultural românesc, definit ca o matrice mioritică ondulatorie, a fost elaborată în epoca interbelică și aparține lui Lucian Blaga. În viziunea filosofului român, spațiul mioritic, reprezentat de alternanța deal-vale, este integrat în conștientul românilor. Spațiul mioritic este plaiul, desprins din linia interioară a doinei și a baladei, din sentimentul destinului cu infinite ondulații. George Popa vine să completeze acest mod de contemplare, notând: „*Dintre toate tiparele gândirii, fără îndoială spațiul este cel mai structural spiritului nostru, încât, dacă ne putem imagina atemporalitatea, clipa suspendată, este cu neputință să concepem aspațialitatea pură*” [8, p. 7].

Fiecare om realizează segmentarea teritorială de o manieră proprie, făcând uz de criteriile proprii. Or, după cum subliniază Mircea Vulcănescu: „*Noțiunea de spațiu - este cea dintâi prin care trece mintea omului, ca printr-o sită, ideea de existență - nu este obișnuită poporului român în vorbirea lui zilnică*” [4, p. 101]. Astfel, în mentalitatea poporului român, spațiul este văzut ca loc, locul de casă, grădină, holdă, sat, pământ ș. a. Mai mult, mentalitatea românilor a fost dintotdeauna o mentalitate a locului. În vorbirea poporului român nu a existat cuvântul *spațiu*, ci a existat cuvântul *loc*. „Românul, când vrea să situeze un lucru în spațiu, relevă Mircea Vulcănescu, vorbește despre loc” [4, p. 101]. „Spațiul este, în primul rând, loc, loc concret, precis determinat, cu o natură specifică, deci un spațiu calitativ”, completează Ernest Bernea [1, p. 14]. Locul este o localizare creată prin intervenția experienței umane. Pentru români, spațiul este pământul și cerul, este satul și lumea întregă, este tot ce există nu ca idee, ca entitate abstractă, ci ca realitate obiectivă, materială și spirituală deodată: „*Spațiu' e pretutindeni, aproape și departe, spatiu' e lumea toată, cât o vedem și cât n-o vedem*” [1, p. 103]. Este de remarcat faptul că aceste două concepte *spațiu / loc* au semnificații diferite. Pentru român, *spațiul* este ceva abstract. O dovadă peremptorie ne poate servi și definiția lexicografică a unității lexicale *spațiu*³. *Locul* se referă la modalitatea prin care persoana este, conștient sau nu, atrasă de un anumit segment al spațiului (cf. definițiile oferite de DEX⁴).

Iată de ce, în cele ce urmează, vom analiza câmpul lexico-semantic *al locului*. Menționăm faptul că am selectat termenii în baza unui sens propus de *Dicționarul explicativ al limbii române*, aplicând metoda analizei componențiale⁵ a acestuia.

A devenit deja axiomatic faptul că **câmpul**, numit **(sub)ansamblu** lexico-semantic, poate fi înțeles ca „un fragment din ansamblul lexical al unei limbi, izolat relativ și considerat autonom, pentru a i se determina structura și se caracterizează printr-o structură anumită și o rețea de relații interne” [2, p. 154].

³ **Spațiu**, spații, s. n. **I.** (Fil.; la sg.) Formă obiectivă și universală a existenței materiei, inseparabilă de materie, care are aspectul unui întreg neîntrerupt cu trei dimensiuni și exprimă ordinea coexistenței obiectelor lumii reale, poziția, distanța, mărimea, forma, întinderea lor.

⁴ **Loc**, locuri, s. n. **I. 1.** Punct, porțiune determinată în spațiu.

⁵ **Componențial**, -ă *adj.* (lingv.) analiză ~ă = metodă de analiză semantică bazată pe descompunerea semnificațiilor.

În studiile de specialitate, câmpurile lexico-semantice sunt definite drept fragmente, mulțimi din totalitatea lexicală a unei limbi, care reunesc doar denumiri înrudite din punct de vedere al sensului, sau care au un arhilexem⁶ – denominator semantic comun. Nu există un model de bază de câmp lexico-semantic și, din acest motiv, fiecare câmp vine cu anume aspecte neclare proprii în procesul de analiză, care, la rândul său, necesită o precizare sau soluționare. Astfel, identificarea relațiilor de sens între cuvintele câmpului evocă interes atât din punct de vedere teoretic, cât și din cel practic (aplicație imediată).

După cum apreciază majoritatea lingviștilor, analiza câmpurilor a jucat un rol esențial în modernizarea studiului lexico-semantic al diferitelor limbi. Interesul care este acordat analizei câmpurilor e determinat de faptul că nu este posibilă studierea structurală a întregului vocabular al unei limbi și, din acest motiv, desfacerea structurii lui pe fragmente ar reprezenta o împlinire parțială a acestei cerințe. Pentru identificarea și descrierea câmpurilor, este necesară înțelegerea principiului de lucru. Acesta constă în construirea pas cu pas a câmpului, plecând de la opozițiile imediate între lexeme. Se va obține astfel, în același timp, valoarea semantică comună, care individualizează câmpul și trăsăturile distinctive (= seme) care îl formează, îl structurează. Analiza semică ne permite descompunerea sensului în unități minimale, adică în seme. Delimitarea unui câmp se face pornind de la un arhisemem⁷, care este prezent la toate lexemele câmpului și al căror conținut este identic conținutului unui câmp lexico-semantic ca ansamblu. În analiza semică a câmpului lexico-semantic *loc*, un prim pas este alegerea semelor comune, după ce au fost consultate dicționare și au fost stabilite clase paradigmatică. Câmpul lexico-semantic, de asemenea, include stabilirea de opoziții semantice la toate nivelele investigate.

În această ordine de idei, la baza delimitării riguroase a componenței unui câmp lexical izolat din ansamblul vocabularului limbii române stau două principii de bază: (1) *existența unor proprietăți comune de sens*, ceea ce ar însemna că, în interpretarea pe care o dăm, sensurile lexicale trebuie să aibă obligatoriu câteva elemente comune din formula compozițională realizată; (2) *specificarea prin enumerare a elementelor care îndeplinesc prima condiție* și care, la rândul său, alcătuiesc un inventar, mai mult sau mai puțin voluminos, în funcție de diferite câmpuri analizate.

Ținând cont de aceste principii, în cele ce urmează vom analiza câmpul lexico-semantic *loc*, scoțând în evidență arhilexemul și semele comune (a se vedea Tabelul nr.1).

Tabelul nr. 1
Câmpul lexico-semantic al cuvântului loc

<i>Pământ, pădure, codru, câmp, șes/șeasă, suprafață, țarm, grădină, cale, ogor, teren, câmpie, teritoriu, vatră, parc, zonă, teren, pajiște, întindere, poiană, prispă, holdă, meleag, regiune, ținut, țară, plai</i>	Proprietăți comune /suprafață/, /bucată de pământ/ Arhilexemul /întindere/
--	---

⁶**Arhilexem** s. n. (< fr. *archilexème*): neutralizarea opozițiilor unor trăsături semantice, comune mai multor cuvinte, ca de exemplu la cuvintele *scaun*, *fotoliu* și *taburet* („mobilă pentru șezut”).

⁷**Arhisemem** s. n. (< fr. *archisemème*): semnificatul unei familii semantice, ca de exemplu cuvântul *scaun*, care reunește conceptele de „mobilă pentru șezut”, „pe patru picioare”, „cu spătar”, „fără rezemătoare pentru mâini”, „pentru o persoană”.

<i>Locuință, casă, curte, adăpost, colibă, sălaș, cuib, domiciliu, locuință, lăcaș</i>	Proprietăți comune /loc/ + /construit(sau amenajat)/+/pentru a fi locuit/+/de oameni/ Arhilexemul / locuință/
<i>Ploștină, mărghilă, bălțiș, rovină, mocirlă, smârc</i>	Proprietăți comune /teren umed/, /loc mlăștinos)/, /teren băltoș/ Arhilexemul / mlaștină/
<i>Cameră, odaie, pridvor, tindă, încăpere</i>	Proprietăți comune /încăpere într-o clădire/ Arhilexemul / încăpere/
<i>Sat, localitate, oraș, așezare, comună</i>	Proprietăți comune /așezare, teritoriu/ Arhilexemul / așezare umană/
<i>Preajmă, vecinătate, împrejmuire, perimetru, apropiere.</i>	Proprietăți comune /loc alături/, /ținut dimprejur/, / regiune din vecinătate/ Arhilexemul /aproape, apropiere /
<i>Baltă, lac, mlaștină, tău</i>	Proprietăți comune /întindere de apă/ Arhilexemul /apă stătătoare/
<i>Izlaz, pășune, imaș, toloacă, pârlomagă</i>	Proprietăți comune /teren, loc/ Arhilexemul / teren necultivat/
<i>Izvor, râu</i>	Proprietăți comune /întindere de apă/ Arhilexemul /apă curgătoare/

Unitățile lexicale din Tabelul nr. 1 constituie câmpul lexico-semantic al cuvântului *loc* și reprezintă denumiri înrudite din punct de vedere al sensului, or, au un denominator semantic comun – arhilexemul. În fiecare dintre subsamblurile alese pentru ilustrare, după cum am menționat anterior, termenii au fost incluși pe baza unui sens anume, consemnat de DEX, în urma analizei componențiale⁸. La fel, pentru cercetarea câmpului

⁸Menționăm faptul că la analiză s-a luat în considerație acel sens, dat de dicționar, care corespunde cu formula compozițională, indiferent de ordinea lui în dicționar (chiar dacă nu este primul înregistrat).

lexico-semantic⁹, am apelat la *Dicționarul asociativ al limbii române*¹⁰, care, la fel, ne demonstrează pletora semantică a unității lexicele *loc*.

După cum am menționat anterior, conceptul de spațiu este perceput de către poporul român ca loc, iar locul, la rândul său, poate fi cerul, pământul, satul, casa, holda ș.a. În viața noastră, acești termeni anexați în tabel circumscriu raporturile fundamentale pe care omul le întreține cu lumea, prezentate acum din perspectiva laturii lor spațiale. Unitățile lexicele în cauză fac parte din vocabularul limbii române și, în consecință, sunt folosite în vorbirea uzuală. O ilustrare perfectă, în acest sens, sunt proverbele, zicătorile și expresiile frazeologice. Ele constituie un tezaur bogat, în care s-a cristalizat înțelepciunea poporului, experiența de viață și modul de gândire a acestuia. Apariția lor într-o limbă a depins de tradițiile poporului care vorbește aceasta limbă, de modul de viață, specific față de alte popoare. Astfel, analizând unele expresii frazeologice, proverbe și zicători, ale căror cuvânt-cheie este unitatea lexicală *pământ*, observăm că acesta este perceput drept început și sfârșit: „*pământul te naște, pământul te crește, pământul te mistuiește*” ș.a. Este cunoscut faptul că prelucrarea pământului a fost dintotdeauna preocuparea de bază a poporului român. Pământul este sursa primordială a existenței, el îi hrănește pe toți. Cuvântul românesc „pământ” vine din latinescul „pavimentum”, care înseamnă vatra sau locul bătorit de locuitorul și cultivatorul statornic al terenului sau al solului. Pământul este deci, în acest sens, terenul lucrat, umanizat și sfințit. De aceea zice românul: „Omul sfințește locul”. De-a lungul unei istorii potrivnice, poporul român s-a simțit mereu legat, prin rădăcini adânci, de pământul său, pe care l-a apărât cu o îndârjire ce deseori a mers până la jertfă, știind că, în acest fel, își apără însăși ființa. Prin urmare, năzuința românilor nu a fost decât aceea de a-și apăra spațiul în care se simțeau înrădăcinați, adică pământul. Față de pământ, românul are un sentiment de pietate, atribuindu-i însușiri umane. Ca dovadă, ne servește lucrarea lui Ovidiu Papadima *O viziune românească a lumii: studiu de folclor*, unde se menționează: „*Pământul trebuie să se odihnească ca și omul. Dacă rodește câțiva ani de-a rândul, pe urmă trebuie să fie seceta, că el atunci se odihnește*” [7, p. 84].

La fel, casa, locuința, cuibul, vatra, sălașul fac parte din topografia vieții cotidiene și constituie un reper absolut al existenței umane. Locul „*în care ne simțim în securitate, în care ... nimic nu mai rămâne de descoperit ...*, unde fiecare așteptare a fost deja satisfăcută de o manieră tipică sau, cel puțin susceptibilă să fie satisfăcută” poartă numele de domiciliu [5, p. 93]. Casa are o valoare simbolică, e un semn de recunoaștere. Ea este nucleul vieții de familie. Este loc al întemeierii, primordial, miez generator și păstrător de energii vitale. În mentalitatea poporului român, casa este un lăcaș sfânt. Pentru cel bogat sau cel sărac, casa nu este doar un obiect material, dar și unul spiritual, cel de promovare a unor valori spirituale tradiționale. Este cadru de desfășurare a vieții de familie, un spațiu sacru și intim. Invocăm câteva proverbe ce vin să confirme ideile enunțate: *ca la casa omului nu-i nicăieri mai bine; nicăieri nu-i ca la tine acasă; fiecare e stăpân în casa sa; a îmbătrâni în vatră; a nu avea nici tăciune în vatră; a-și umple cuibul ca pupăza; a-și face cuib în cuibul altuia; a da sălaș; lăcaș de veci; a se pune la adăpost*.

La fel, codrul, pădurea este natura care poartă întipărit în ea chipul românului. Codrii, pădurile au fost adăpostul poporului român. Pădurile erau folosite de români ca loc de refu-

⁹**Câmp semantic** s. n. + adj. (< fr. *champ sémantique*): categorie care cuprinde toate cuvintele ce acoperă domenii semantice (noționale) înrudite, apropiate. De exemplu: cuvintele *scaun, fotoliu, taburet* etc. acoperă câmpul semantic al „obiectelor de șezut”.

¹⁰Dicționarul asociativ al limbii române a fost elaborat ca rezultat al unor experimente asociative de către un grup de cercetători de la USARB în cadrul unui proiect instituțional sub conducerea domnului Profesor Gheorghe Popa.

giu în timpul marilor migrații, deoarece ofereau un adăpost bun împotriva călărășilor înarmați. Cf. *a fi butuc de pădure; parcă s-a născut în pădure; a căra lemne în pădure; flă-mândul codri visează; flămândului i se pare miere codrul.*

Concluzionăm că conceptul de *loc* este asociat cu conceptele precum *pământ, casă*, care se influențează și se completează reciproc, formând o imagine conceptuală a lumii în care interacționează omul. Evident, modelarea propusă aici nu rezolvă toate problemele descrierii semantice ale acestui câmp, ci scoate în evidență doar unele aspecte mai importante, chemând la investigații ulterioare.

Bibliografie:

1. BERNEA, Ernest. *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român*. Ed. a 2-a. București:Ed. Humanitas, 2005. 328 p. ISBN 973-50-0051-2
2. BIDU-VRÂNCEANU, Angela, FORĂSCU Narcisa. *Modele de structurare semantică: cu aplicații la limba română*. Timișoara: Ed. Facla, 1984. 274p. ISBN 1318043
3. BLAGA, Lucian. *Trilogia culturii*. București: Humanitas, 1994. 491p. ISBN 978-973-50-2953-1
4. *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. București: Editura Univers Enciclopedic, 1998, 1192 p. ISBN 978-973-9243-29-2
5. MIHALI, Ciprian. *Inventarea spațiului. Arhitecturi ale experienței cotidiene*. București: Ed. Paideia, 2001. 216 p. ISBN 973-596-026-5
6. MUNTEANU, Ana. *Rolul limbajului în structurarea orientării temporo-spațiale (normal/patologic)*. Timișoara: Ed. Mirton, 2001. 244 p. ISBN 973-585-464-3
7. PAPADIMA, Ovidiu. *O viziune românească a lumii: studiu de folclor*. București: Ed. Saeculum IO, 1995. 240 p. ISBN 973-96550-9-2
8. POPA, George. *Semnificațiile spațiului în pictură*. București: Ed. Meridiane, 1973. 184 p. ISBN 238598
9. POPA, Gheorghe et al. *Dicționarul asociativ al limbii române I*. Iași: Ed. Junimea, 2016. 365 p. ISBN 978-973-37-1921-2
10. VULCĂNESCU, Mircea. *Dimensiunea românească a existenței*. București: Ed. Fundației culturale române, 1991. 150 p. ISBN 973-913-204-9